

SIRRI GİRİDİ VE NAKDÜ'L KELAMI

Arş. Gör. Selim Özarlan*

Yeni İlm-i Kelâm dönemi kelimcilerinden olan Sırrı Girîdi ve kelama dair Nakdû'l Kelam fi Akaidi'l-İslam adlı eseri camiamız tarafından pek bilinmemektedir ve üzerinde de hiç çalışılmamıştır. İşte bu eksikliği gidermek ve Türk İslam tefekkürüne sunmak için bu mütevazı çalışmayı hazırladık. Çalışmamız dört kısımdan oluşmaktadır. Birincisi Sırrı Girîdi'nin hayatı, ikincisi eserleri, üçüncüsü, Nakdû'l Kelam Fi Akaidi'l-İslam adlı eseri, dördüncüsü ise görüşleri ve kelâmî konulara yaklaşımını içermektedir.

1- Hayatı:

Daha çok Sırrı Paşa adı ile tanınan Sırrı Girîdi, Türk edip ve a-limlerinden Osmanlı devlet adamıdır. 1844 yılında Salih Tosun Efendi-nin oğlu olarak Girit'in Kandiye kasabasında doğmuştur.¹

Öğrenimini tamamladıktan sonra Kandiye mahkeme-i şeriyye ka-tipliği ile ilk memuriyetine başlamıştır. Bu memuriyeti akabinde vezir-lerin divan katipliklerinde bulunmuş ve o esnada Hekim İsmail Paşanın kızı şair Leyla Hanımla evlenmiştir. 1867-1868'de Yanya vilayeti, bir yıl sonra Aydın, 1869'da Prizren ve peşinden de 1872'de Tuna vilayeti mektupçuluğuna tayin edilmiştir. 1876'da üla sâni rütbesiyle Bihke ve bunu takiben de beylerbeyi unvanıyla İznorvik ve Vidin mutasarrıflıklarında defterdarlıkta bulundu.²

Doksan üç harbi bozgunundan sonra, Tuna vilayetinde kalan Osmanlı kuvvetlerinin bakiyelerini ve göçmenlerin sevkıyatını yönetmek üzere, bu defa komiser unvanıyla tekrar Vidin'e gönderildi. 1873'de tekrar Trabzon, bir yıl sonra Kastamonu, tekrar ikinci defa Trabzon, 1882'de Ankara, ertesini yıl Sivas ve 1885'de Diyarbakır valiliklerinde bulunduktan sonra Adana ve 1889'da ise vezâretle Bağdat valisi oldu.³

* Kelâm Ana Bilim Dalı..

¹ Sırrı Girîdi, Tabakat ve Adabu Müfessirîn, Dersaadet, İstanbul, 1312, s.26.

² Bursalı Mehmed Tahir Efendi, Osmanlı Müellifleri, Hazırlayan, A. Fikri Ya-vuz, İsmail Özen, Yaylacılık matbaası, İstanbul, 1972, C,II, s. 368.

³ Türk Ansiklopedisi, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1980, C, XXVIII, s. 534; Sırrı Girîdi, Tabakat, s.27.

Bağdat valiliğini başarıyla yürüttükten sonra Temmuz 1891'de Diyarbakır valiliğine nakledildi. 1894'te hastalığı dolayısıyla görevinden istifa ederek İstanbul'a döndü ve ertesi yıl vefat etti. Sultan Mahmud Türbesi avlusunda defnedilmiştir.⁴

Ömrü boyunca azil yüzü görmemiş, çalışkan tedbirli, iyi niyetli, anlayışlı fakat biraz sert mizaçlı bir devlet adamıydı.

Sırrı Paşanın ailesi ve çocukları da çağlarında Türk fikir, ilim ve sanat hayatına katkıda bulunmuşlardır. Yusuf Razi ve Mimar Vedat Bey Sırrı Giridi'nin oğullarıdır.⁵

Sırrı Paşa 19. Yüzyılın ikinci yarısında yetişen Türk ilim adamları arasında mümtaz bir konuma sahiptir. Çeşitli alanlarda, özellikle tefsir, ahlak, kelim, hadis, gibi ilimlerde yazdığı eserleri, hala değerini muhafaza etmektedir.

Onun için Sırrı Paşanın Nakdü'l Kelam isimli eserini incelemeyi uygun gördük. Sırrı Paşa çok yönlü bir şahsiyettir. O şiir de yazmış ise de nesri ve ilmi derecesi kadar kuvvetli değildir. Şimdi eserlerine geçiyoruz.

Eserleri

Sırrı Giridi bir çok İslamî alanda eser kaleme aldığı gibi çeşitli alimlerin eserlerini de tercüme etmiştir. Eserleri; tefsir, hadis, kelim, şiir, alanlarında yoğunlaşmaktadır.

Bunları kısaca tanıtalım.

1- **Sırr-ı Kur'an:** Fahrettin Razi (1149-1209) den tercüme etmiş ve 1886'da basılmıştır.

2- **Ahsenü'l Kasas:** Yusuf suresinin tefsiri mahiyetindedir. 2 cilt olarak 1893'de İstanbul'da basılmıştır.

3- **Sırr-ı Meryem:** Meryem suresini tefsiridir. 5 cilt olarak 1895'te Diyarbakır vilayet matbaasında basılmıştır.

4- **Sırr-ı Furkan:** Furkan suresinin tefsiridir. 2 cilt olarak 1896'ta İstanbul'da Osmaniye matbaasında basılmıştır.

5- Sırr-ı Tenzil

⁴ Mehmet Tahir, Osmanlı Müellifleri, C,II, s, 368.

⁵ Türk Ansiklopedisi, C, XXVIII, s, 534.

6- Sırr-ı İstiva

7- **Sırr-ı İnsan:** İnsan suresinin tefsirini konu edinmektedir. İstanbul Dersaadet 1312 tarihinde basılmıştır.

Yukarıda adı geçen eserler, Fahrettin Razi'nin meşhur Tefsiri "Mefatihü'l Gayb" kaynak gösterilerek çeşitli Kur'an surelerinin veciz, faydalı tercüme ve tefsirine dairdir.

8- **Şerh-i Akaid ve Haşiyelerinin Tercümeleri:** Nesefi'nin akaid şerhi, Allame Taftazani ile haşiyelerinden olan İsam-Siyelkuti ve bu gibilerin eserlerinin tercümeleridir.

9- **Rüyet-i Bâri Hakkında Risale:** Yüce Allah'ı ahiret gününde görmenin imkan dahilinde olup olmadığına dair kelimelerle alimleriyle Mutezile mezhebinin fikirlerinden oluşturulmuş bir kitaptır.

10- **Âraü Milel:** Münakkah bir kelimeler, akaid ve mezhepler tarihi kitabıdır. İstanbul 1303'te basılmıştır.

11- **Ruh:** Filozof ve İslam alimlerinin ruh hakkındaki çeşitli görüşlerinden meydana gelmiş bir eserdir.

12- **Mektubât:** Sırrı Giridi'nin resmi ve özel mektuplarını içeren bir eserdir. 2 cilt olarak 1889-1890'da İstanbul'da basılmıştır.

13- **Nûrû'l-Hüdâ Limenihtedâ:** Hristiyanların üçlü ilah sisteminin bâtıl olduğu ve bugün elde mevcut bulunan İncillerin tahrif edilmiş olduğunu anlatan bir eserdir.

14- **Galatat:** İbn Kemal'in Galatat risalesine bazı maddelerin ilavesinden meydana gelmiş bir risaledir. Vezir Münif Paşanın muhakkemesi bir methiyesini de içermektedir. İstanbul 1889'da şirketi mürettebiyye matbaasında basılmıştır.

15- **Nakdü'l Kelam Fi Akaidi'l İslam:** Taftazani'nin Akâid şerhi, Hayâli, Siyelkuti ve benzerlerinden özetlenerek oluşturulmuş münakkah bir kelimeler ve akaid kitabıdır.⁶

3- Nakdü'l Kelam fi Akâidi'l İslam

⁶ Mehmed Tâhir, Osmanlı Müellifleri, C, II, s, 368-369; Abdüllatif Uyan, İslam Meşhurları Ansiklopedisi, C,III, s, 1823; Sırrı Giridi, Tabakat, s, 29-30.

Yeni ilmi kelim dönemine ait olmakla beraber Klasik dönem kelam eserlerinin planına daha yakın bir planla kaleme alınmış tenkitli bir kelam ve akâid kitabıdır.⁷

Müellifin kendi ifadesine göre eser 13 Cemadi'l Evvel 1301 (1883) tarihinde tamamlanmıştır.⁸

Kitap yine yazarının beyanına göre daha önceki kelamla ilgili eserlerin özü mahiyetindedir. Onu değerlendirmek ve tenkit etmek Sırrı Giridi'ye göre ancak erbabına aittir.⁹

Sırrı Giridi bu eserini İslam hilafetinin direği Abdulhamit Han'ın yardım ve teşvikiyle hazırlamış ve ona sunmuştur. Eser 1310 baskısına göre 355 sahifeden oluşmaktadır.

Müellifin itikatta Maturidi Mezhebinin mensubu olmasına rağmen daha çok Eş'ari Ekolüne mensup kelamcıların eserlerinden istifade ettiği gözlenmektedir. Bu durum Osmanlı Hükümdarlarının Maturidiliğe mensup olmalarına rağmen Osmanlı medreselerinde Eş'ari Ekolüne mensup alimlerin kelam kitaplarının okutulmasıyla paralellik arz etmektedir. Burası değerlendirilmesi gereken bir olgu olarak durmaktadır.

Sırrı Giridi eserini yazarken Maturidi,¹⁰ Eş'ari,¹¹ Ebu Muin Nesefi,¹² Bakillani,¹³ Cüveyni,¹⁴ Gazali,¹⁵ Taftazani,¹⁶ Adudüddin el-

⁷ Gölçük, Şerafettin- Süleyman Toprak, Kelâm, Konya, 1991, s. 69.

⁸ Sırrı Giridi, Nakdû'l Kelam fi Akâidi'l İslam, Mekteb-i Sanayi Matbaası, Dersaadet, İstanbul, 1310, s. 355.

⁹ Sırrı Giridi, Nakdû'l Kelam, s. 5.

¹⁰ Maturidi, Ebi Mansur, Kitabü't-Tevhit, Tahkik, Fethullah Huleyf, Daru'l-Camiâti'l-Mısriyye, İskenderiyye, Tarihsiz

¹¹ Eş'ari, Ebü'l Hasan, el-İbane fi Usuli'd-Diyane, Beyrut, 1991; Makalatü'l-İslamiyyin ve İhtilâfû'l-Musallîn, thk. M. Muhyiddin Abdulhamit, Beyrut, 1990.

¹² Nesefi, Ebu'l Muin Meymun b. Muhammed, Tabsiretü'l Edille Fî Usuli'd-Din, Thk, Hüseyin Atay, Ankara, 1993.

¹³ Bakillani, Kadı Ebi Bekir Muhammed b. Tayyib, Temhîdü'l Evâil Telhisü'd-Delâil, Thk, İmaduddin Ahmed Haydar, Beyrut, 1407-1987.

¹⁴ Cüveyni, Ebi'l- Meâli Abdulmelik, Kitabü'l İrşad ila Kavâti'l-Edilleti fi Usuli'l- İ'tikad, Thk, Esad Temim, Beyrut, 1985

İcî,¹⁷ Hayâli,¹⁸ vb. gibi kelimcilerden önemli ölçüde istifade etmiş, adı geçen alimlerin eserlerinden bolca iktibasta bulunmuştur.

Bu eserinde Sırrı Giridi hemen hemen bütün kelamî problemlere değinmiştir. Bu yönüyle eser sistematik kelam konularının büyük çoğunluğuyla örtüşmektedir.

Çeşitli baskıları bulunan eser on iki bölüme ayrılmıştır. Müellifin kendi tabirine göre eser, on iki kelama ayrılmış ve her kelam da çeşitli mebhaslara bölünmüş ve o şekilde bir plan izlenmiştir. Buna göre önce hakaik-i eşya ele alınıyor. İkinci olarak İlmin sebepleri, üçüncü olarak alemin hudûsu, dördüncü olarak isbat-ı Sâni - Allah'ın varlığının ispatı - inceleniyor. Beşinci bölümde sıfatullah, altıncı bölümde rüyetullah, yedinci bölümde ef'ali ibad yani insan fiilleri, sekizinci bölümde ecel, rızık, vb. gibi çeşitli meseleler, dokuzuncu bölümde mead, onuncu bölümde nübüvvet - peygamberlik -, on birinci bölümde umuru ammeye - genel problemlere- dair konularla devam eden kitap, nihayet, mest üzerine meshetme, nebiz içmenin durumu, kehanet vb. gibi konuları içine alan son bölümle biter.

Nakdî'l Kelam'da ele alınan konular daha detaylı olarak tespit edilmek istenirse şöyle sıralanabilir.

I- Eşyanın hakikati

-Sofistlerin Safsatası

II- İlmin Sebepleri

- Beş duyu organı - Havassı hamse zahire

- Beş duyu organı - Havassı hamse batına

- Haberi Sadık (Doğru Haber)

- Resul, Nebi

¹⁵ Gazali, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed, İhya' Ulumu'd-Din, Kahire, 1982-3; Tehafütü'l Felasife, thk. Süleyman Dünya, Daru'l-Maarif, Kahire, 1972, vb.

¹⁶ Taftazani, Saadettin Mesud b. Ömer, Şerhu'l-Mekasid, thk. Abdurrahman Amira, Beyrut, 1989; Şerhu'l Akaid, (hazırlayan Süleyman Uludağ), İstanbul, 1991.

¹⁷ El-İcî, Adudüddin Abdurrahman b. Ahmed, el- Mevâkıf fi İlmi'l Kelam, Mektebetü'l- Mütenebbi, Kahire, Tarihsiz,

¹⁸ Hayâli, Ahmed Efendi, Haşiye Şerhi Akaid, İstanbul, 1326.

- Mucize
- Haberi Resul, ilmi istidlali gerektirir.
- Akıl
- İlmi Zaruri
- İlmi İktisabi (Kazanılan İlim)
- İlham

III- Âlemin Yaratılmışlığı - Muhdesiyeti Âlem

- Âlemde bizâti kaim olan eşya
- Âlemin yaratılmış olduğunun ispatı

IV- İsbatı Sâni - Yaraticının ispatı

- Tevhid (Allah'ın Birliği)
- Yaraticının Ezeliliği
- Kemal Sıfatları
- Selbî Sıfatlar
- Allah araz, cisim, cevher değildir gibi....

V- Sıfatullah (Allah'ın Sıfatları)

- İlim
- Kudret
- Hayat
- Semi', Basar
- İrade ve Meşiyet
- Kelamullah (Allah'ın Kelamı)
- Tekvin

VI- Rüyettullah

- Rüyettin Manası
- Rüyettin Sıhhati
- Rüyettin Olabilirliği (Cevaz-ı Rüyett)
- Rüyettin Oluşu

mesi

- Rüyeti İnkâr Edenlerin Şüpheleri ve Şüphelerin İzale Edil-

- Mutezilenin Semi' Olan Şüpheleri

VII- İnsan Fiilleri - Ef'ali İbad

- İnsan Fiilleri Hakkında Ehli Sünnetin İtikadı

- İnsan Fiilleri Hakkında Mutezilenin Anlayışı

- İhtiyari Füller

- İstitaat

- İstitaatın Manası, Emir ve Teklif

VIII- Çeşitli meseleler

- Ecel

- Rızık

- Dalâlet, Hidayet

- Ademi Vucûbu Aslah (Aslah'ın Vacip Olmayışı)

IX - Mead (Ahiret)

- Ahvali Kabir (Kabir Hali)

- Ahvali Ahiret (Ahiret Hali)

- Günahlar

- Şefaât

- Cezayı İman (İman Mükafatı)

- İman

- İman ve İslamın Gerekliliği

X - Nübüvvet- Peygamberlik

- Risâlet ve peygamberlik

- Peygamberlerin Mucizelerle teyit edilmesi

- İlmî Kati

- Enbiya

- Melekler

- İlahî Mukaddes Kitaplar

- Miraç

- Keramet

XI - Umuru Amme - Genel İşler

- Efdaliyyât - Üstünlük

- Hilafet

- İyi ve Kötü Kişinin Namazı

- Aşere-i Mübeşşire - Cennetle Müjdelenenler

- Ashabı Güzel Sözlerle Anmak

XII- Çeşitli Bahisler

- Mest Üzerine Meshetmek

- Nebiz İçmenin Helalliği

- Velinin Derecesi

- İnsandan Teklifin Düşmemesi

- Nasslar

- Küfrü Gerektiren Şeyler

- Kehanet

- Madum (yok) Bir şey Değildir.

- Ölülere Dua

- Dua'ya İcabet

- Kıyametin Alametleri (Eşrati Saat)

- İctihad ve Müctehid

- İnsanın Üstünlüğü (Fazilet-i Beşer)

4- Görüşleri ve Kelâmî Konulara Yaklaşımı

Yukarıda Nakdü'l Kalam'ın konularını verdikten sonra müellifimizin konulara yaklaşımı ve görüşleri hakkında öz ve saf bilgiler vereceğiz. Bunu yaparken karşılaştırmalar yapacak ve katılmadığımız yerleri belirteceğiz.

Sırrı Giridi ilk olarak eşyanın hakikatinden bahsetmektedir. Eşyanın hakikatini reddeden Sofistlerin¹⁹ delillerini çürütmeye çalışır. Bunu yaparken de “şey” in ne olduğunu açıklayarak, şey’in “mevcut” ve “mümkün” manasına geldiğini söylemektedir. Yine sabit “var”, sübut “varlık” demektir.²⁰

Müellif ilmin tarifini yaparken Maturidi’nin ilim tarifini kullanarak onun en iyi ilim tarifi olduğunu söyler. “İlim öyle bir sıfattır ki muttasifina lisan veya kalp ile zikir ve lafızlarla tabir olmak şartından olan şey’dir.”²¹

Sırrı Giridi’nin Maturidî bir kelamcı olduğunu bu ve buna yakın diğer ifadelerinden anlıyoruz. Bunları yerleri geldikçe belirteceğiz.

Yazar Kadı Beydavi’nin görüşünü ileri sürerek Resulde yeni bir Şeriat getirme şartının olmadığını söyler ve buna Hz. İsmail’in mürselinden olduğunu, fakat yeni bir şeriat getirmedeğini ve İbrahim’in şeriatına tabi olduğunu söyleyerek örnek verir.²²

Müellife göre Mucize, peygamberlik ve risaletin doğruluğuna delalet eden bir alamettir.²³ Konuyla ilgili açıklamalarda Hayali’den açıklamalar yapar.

Aklı ve ilim çeşitlerini - ilmi zaruri ve ilmi iktisabi - çeşitli örnekler vererek açıklar.

Yazar, ehli hak nazarında ilhamın ilmin sebeplerinden olmadığını söyleyerek, Gazali’nin ilhamı delilsiz meydana gelen ilim olarak tarif ettiğini ifade eder. Yine ilhamın cumhuru ulemaya göre delil olmadığını fakat, tasavvufçulara göre delil olduğunu söyledikten sonra Peygamber efendimizden (Hz. Muhammed) sadır olan ilhamın herkese göre hüccet (delil) olduğunu söyler.²⁴

¹⁹ Mantıkî olarak, sadece görünüşte doğru olan ve ileride başkalarını aldatmak yahut kendisini kandırmak için ileri sürülen akıl yürütmeciler.(Bolay, S. Hayri, Felsefi Doktrinler Sözlüğü, Ankara, 1987, s, 245.

²⁰ Sırrı Giridi, Nakdü’l Kelam, s, 9.

²¹ Sırrı Giridi, Nakdü’l Kelam, s,15; Karş. Maturidi, Kitabü’t-Tevhit, s, 7.

²² Sırrı Giridi, Nakdü’l Kelam, s, 29.

²³ Sırrı Giridi, Nakdü’l Kelam, s, 30;Karş: es-Sabuni, Nureddin Ahmed b.Mahmud b. Ebi Bekir, el-Bidâye fi Usuli’d-Din, Thk, Bekir Topaloğlu, Ankara, 1995, s, 45.

²⁴ Sırrı Giridi, Nakdü’l Kelam, s, 38-39;Karş: es-Sabuni, el- Bidaye, s,45;

Âlemin sonradan var olduğunu anlatırken Muhdes'in ne olduğunu, kısımlarını - hudusu zamani, hudusu izafi - tafsilatıyla açıklar. Bunlarla birlikte bu konunun temel kavramlarını - a'yan, araz, cevher, cisim, hayyız - izah eder. Âlem a'yan ve arazdan, a'yan (görünmelerde) de cisimler ve cevherlerden meydana geldiğine göre ve bunlar da sonradan meydana geldiği için âlem de hadistir (sonradan meydana gelmiştir.)²⁵

Müellife göre ezeli, öncesi olmayan, diğer bir ifadeyle mazide sonu olmayan zamana denmektedir.

Yazar âlemin muhdes (yaratılmış) olduğundan hareket ederek her yaratılanın bir yaratıcısı olmasının zorunlu olduğunu bildirdikten sonra âlemin yaratıcısının kim olabileceğini sorar ve kendisi, varlığı zatinin gereği olan Vacibu'l-Vücut'tan başkasının olamayacağını söylemektedir. Bu konuyla ilgili olarak ta Mevakif ve Şerhu'l Mevakif'tan iktibaslarla bulunur.²⁶

Tevhid'i izah ettiği bölümde Allah'ın bir olduğunu söyledikten sonra Allah'ın birliğini ispat için Temanu' (mani olmak) delilini zikreder.

Allah'ın birliğinin ispatında kalamcılar arasında yaygın olan bu delil şu ayete dayandırılmaktadır: "Eğer yeryüzünde ve gökyüzünde Allah'tan başka ilahlar olsaydı, ikisi de bozulurdu."²⁷

Bu delile göre eğer yer ve gökte Allah'tan başka Uluhiyet (Tanrılık) sıfatlarına sahip iki ilah olsa bunlardan birisi bir kimsenin hareketini, diğeri ise sükununu irade etseler aralarında bir temanu ve çarpışma meydana gelir. Çünkü ikisinin de iradeleri yerine gelirse iki zıt bir araya gelmiş olur ki bu mümkün değildir. İkisinin iradesi de yerine gelmezse o zaman ikisinin de aczi ortaya çıkar ve aciz olan ilah olamaz. Birinin iradesi meydana gelip diğerrinin iradesi meydana gelmezse, iradesi meydana gelmeyen aczi ortaya çıkar. Acizlikte Uluhiyetle bağ-

²⁵ Sırrı Giridi, Nakdü'l Kelam, s. 40; Karş: Maturidi, Kitabu't-Tevhit, s. 17-19; er-Razi, Fahrettin, Muhammed b. Ömer b. Hüseyin, el-Erbain Fî Usulî'd-Din, Thk, Ahmed Hicazi es-Saka, Kahire, 1987, s. 19 vd; Cüveyni, İrşad, s. 39-42.

²⁶ Sırrı Giridi, Nakdü'l Kelam, s. 49-50; Karş: el-İcî, Adudüddin, el-Mevâkif, s. 266.

²⁷ Enbiya, 21 / 22.

daşmaz. Dileği olan ise yegane olan yaratıcı, güçlü ve tek olan Allah'tır.²⁸

Müellif İbn Hacıb'in Şerhu Akaidinden de alıntılar yapmıştır. Yazar, Allah'ın kemal sıfatlarını şu şekilde sıralar: Hay, Kâdir, Âlim, Semî, Basir, Şâi-Mürîd.²⁹ Sonra sıfatı selbiyeye geçerek Allah'ın keyfiyetle vasıflanamayacağını bildirir.

Selbî sıfatlar üzerinde dururken kelamcılarının görüşlerinden bahsetmekle yetinmez, felsefecilerin görüşlerini de zikreder. Selbî sıfatlar konusunda İşrakî ve Meşşâî filozofların görüşlerinin birbirinden farklı olduğunu bildirir.³⁰

Bunlara bakarak şu tespiti yapmamızda bir sakınca olmasa gerekir. Sırrı Giridi'nin bu eseri felsefe ile kelamın birbirine geçmesinden oluşmuş bir eser görünümündedir.

Sırrı Paşaya göre Sunnetin mücmeli, ayetin mücmeli gibidir, çünkü ikisinin aslında birdir. Bu ifadeden müellifin sunnetin kaynağını Allah'a attettiğini anlıyoruz. Bir kelamcının böyle bir anlayışa sahip olmasını ilginç olarak değerlendirebiliriz.

Ona göre Allah Teala'nın hakikati basittir, mümkün varlıkların hakikati ise mürekkebe (birleşik) olduğundan dolayı hiçbirisi Allah'a benzemez ve O'na denk olamaz.³¹

Felsefecilerin "Allah cüziyyatı bilmez" iddialarının yanlış olduğunu söyleyen yazar, Allah'ın cüziyyatı bilmesinin, Allah'ın zatında ve sıfatlarında bir değişikliğe sebep olmayacağını ifade eder.³²

Yine dehrilerin "Allah zatı ilahisini bilmez" şeklindeki iddialarına da "Allah'ın her şeyi bildiğini, bir şeyi bilen, o şeyi bilen kendisi olduğunu da bilmesi tabiidir." diyerek cevap verir ve reddeder.³³

²⁸ Sırrı Giridi, Nakdül Kelam, s, 52; Bu delilin çeşitli varyantları için bkz: Bakillani, Temhid, s, 45; Cüveyni, İrşad, s, 70-71; Neseî, Ebu'l Muin, Tabsire, s, 109-112; es-Sabuni, el-Bidâye fi Usulî'd Din, s, 21; Yazıcıoğlu, M.Sait, Kelam Ders Notları, Ankara, 1987, s, 70-71.

²⁹ Karş: Gazali, İhya', İstanbul, 1985, C.1, s, 155-157. es-Sabuni, el-Bidaye, s, 25.

³⁰ Sırrı Giridi, Nakdül Kelam, s, 66-67.

³¹ Sırrı Giridi, a.g.e, s, 74-75; Karş: Gazali, İhya', C, 1, s, 154.

³² Sırrı Giridi, a.g.e, s, 76.

³³ Sırrı Giridi, a.g.e, s, 77;

Mutezileden Nazzam'ın Allah'ın bilgisizlik (cehl) ve kötülüğü yaratmaya kudretinin yetmeyeceği iddiasına kısaca "kudreti yeter" diyerek cevap verir.³⁴ Allah'ın kudretinin yetmeyeceği bir şey olamaz.

Sıfatullah bölümünde yazar Allah'ın sekiz adet sıfatı subutiyyesi olduğunu zikrederek bunların Allah'ın zatiyle kaim olduğunu, ezeli ve hiç bir zaman kendisinden ayrılmayacağını söylemektedir. Bu sıfatlar Allah'ın ne aynısıdır ne de gayrisidir.³⁵ Bu sıfatlar Kur'an ayetleriyle sabittir.³⁶

Müellif Hıristiyanların teslis inançlarını reddederken eski bir papaz iken Müslüman olan Abdullah Tercüman'ın "Tuhfetü'l Erib fi Reddi ala Ehli's-Salib" adlı eserinden Hıristiyanların nasıl itikat ettiklerinden bahseder.³⁷

Yazar, Allah'ın sıfatlarından söz ederken sıfatların ezeli olmasının sıfatlananlarında ezeli olmasını gerektirmeyeceğini söyleyerek şöyle örnek verir: Semi' ve Basir sıfatlarının ezeliğinden işitilen ve görülenlerin de ezeliği gerekmez. Nitekim ilim ve Kudretin kudeminden (ezeliğinden) bilgilerin ve takdir edilenlerin (malumat ve makduratın) kıdemi lazım gelmediği gibi.

Sırrı Giridi'ye göre İslam Ekolleri Allah'ın Semi' ve Basir sıfatlarına sahip olduğunda ittifak etmişlerdir, fakat bunların manasında ihtilaf etmişlerdir.

İslam filozofları ile Kabi ve Ebul Hasan Basri, Semi ve Basir Allah'ın işitilenleri ve görülenleri bilmesinden ibarettir demişlerdir. Eş'ariler , Mutezilenin çoğunluğu ve Kerramiye Semi' ve Basir, ilim üzerine zait iki sıfattır demişlerdir.³⁸

³⁴ Sırrı Giridi, Nakdü'l Kelam, s, 78; Karş: Âraü Milel, İstanbul, 1303, s, 89-90.

³⁵ Karş: es-Sabuni, el-Bidaye, s, 27.

³⁶ Mü'min, 40 / 65; Tahrim, 66 / 2; Maide, 5 / 120; eş-Şura, 42 / 11; El-Haşr, 59 / 24. vb.

³⁷ Sırrı Giridi, Nakdü'l Kelam, s, 89.

³⁸ Sırrı Giridi, a.g.e, s, 100; Daha fazla bilgi için bkz: el-Bağdâdi, Ebu Mansur Abdulkahir b. Tahir b. Muhammed, el- Fark Beynel Fırak, (Muhammed Kevseri neşri), Kahire, 1948, s, 137.

Cübbâiyye, "irade mahal ile kaim olmayıp, başlı başına kaim ve zat üzerine zaid bir sıfattır" der. Kerramiye, irade, zat ile kaim bir sıfatı hadistir, der. Dirar'a göre irade zatın aynıdır.³⁹

Ehli Sünnet ise , irade sıfatı ezeldir, kaimdir, zatı vacip üzerine kaimdir demiştir. Müellif bu konuda biz ehli Sünnetiz ve ona itikat ederiz demiştir.⁴⁰

Kaza ve kader konusunda müellif klasik tarifleri aynen benimser ve insanlardan meydana gelen fiillerde Mutezilenin kaza ve kaderi inkar ettiklerini söyler.⁴¹

Sırrı Paşa kelâmî konuları açıklarken şairlerin şiirlerinden yararlanmış, onların beyitlerini kendi görüşlerine dayanak olarak kullanmıştır.⁴²

Kelam Allah'ın ezeli bir sıfatıdır ve Allah'ın zati ile kaimdir. Harf ve sözden oluşmayan bir manadır ki ona "Kelamı Nefsî " denilmiştir.

Yazar insana nispetle kelamı nefsiyi "kalbde dolaşan söz" olarak tarif eder ve şu örnekleri verir. "Kalbimde neler var ?" , " Vicdanımdan neler geçiyor?" gibi. Her emreden ve nehyedenin, haber verenin emir ve nehyi ve haber verdiği şeyin manası ilk olarak nefiste (kalpte) meydana gelir. Sonra o manaya ya ibare ya da yazı yahut da işaret ile delalet olunur. O zaman bu mana ilimden de iradeden de başkadır. Çünkü Allah Ebu Leheb'in iman etmeyeceğini biliyordu. Bununla birlikte Ebu Leheb'e de iman etmesini emretti. Eğer Allah'ın kelamı ilminin aynı olsa Ebu Leheb'in hemen imana gelmesi gerekirdi, diye açıklamada bulunur.⁴³

Oyleyse Sırrı Giridi'ye göre Allah'ın ilmi ile kelamı ayrı ayrı şeylerdir. Müellife göre tekvin sübutî sıfatların sonuncusudur ve Al-

³⁹ Sırrı Giridi, a.g.e, s, 110; Krş: el-Bağdâdi, el-Fark, s,132,

⁴⁰ Sırrı Giridi, a.g.e, s, 111.; Krş: Cüveyni, Kitabü'l- İrşad, s, 79 vd.

⁴¹ Sırrı Giridi, a.g.e, s, 117; Mutezileye göre kaza ve kader kavramları Ehli sünnetinkinden farklıdır. Bunların ne anlama geldiği için bkz: Kadı Abdülcabbar, Şerhü Usulî'l Hamse, thk: Abdülkerim Osman, Kahire, 1988, s, 770. Yine mutezileye göre insan fiilleri Allah'a izafe edilemez. Abdülcabbar, Şerh, s, 778-779.

⁴² Sırrı Giridi, a.g.e, s, 118.

⁴³ Sırrı Giridi, a.g.e, s, 119;Karş:es-Sabuni, el-Bidaye, s, 32.

lah'ın yaratması anlamına gelmektedir. Bu sıfat varlıklara taalluk eden ezeli bir sıfattır. Ezelidir çünkü hadis olsa Allah ile havadisın kıyâmı lazım gelir ki bu ise olanaksızdır.

Yazar tekvin konusunda Eş'arilerin tekvin sıfatının hadis olduğu fikrini paylaştıklarını söyledikten sonra Maturidi'nin onların bu görüşlerinin batıl olduğunu delilleriyle ispat ettiğini ilave eder. Kendisi de bir Maturidi olduğu için tekvin sıfatının ezeli bir sıfat olduğunu beyan eder.⁴⁴

Müellif Rüyettullah konusuna kitabında büyük bir yer ayırmıştır. Rüyettullah konusuna rüyetin anlamını vererek başlar ve şöyle tanımlar. "Göz ile hasıl olan tam bir aşikar olma" Yani bir şeyin gerçekliğini idrak etmektir. Devamla rüyetin sıhhati üzerinde büyük kelimcilerin görüşlerini, Mutezilenin ve filozofların fikirlerini beyan ettikten sonra Ehli Sünnetin rüyettullah konusundaki itikadını serdedir, buna muhalif olan diğer fırkaların -Kerramiye, Mücessime- fikirlerinin yanlışlığını ortaya koyar.⁴⁵

Rüyetin olabileceği hususunda aklı metodu kullananlar, Ebu Hasan el-Eş'ari, Ebu Bekir Bakillani ve Ehli Sünnet imamlarının çoğudur. Bu metotta asıl olan vücuttur.⁴⁶

Rüyetin olabileceği konusunda ikinci meslek ise nakil ile delil getirmedir. Buna da Hz. Musa'nın yüce Allah'tan kendisine görünmesini talep ettiği ayeti delil olarak getirirler.⁴⁷

Bu delil getirmelere Mutezilenin itirazları zikredilir ve bu itirazlara da cevap verilir.

Rüyetin vukuunu ayetlere ve sünnete dayanarak anlatan yazar, sünnetten delil olarak şu hadisi zikreder: "Bedir gecesinde ayı gördüğünüz gibi Rabbinizi göreceksiniz."⁴⁸

⁴⁴ Sırrı Giridi, a.g.e, s, 131; Krş: Maturidi, Kitabü't-Tevhit, s, 46; es-Sabuni, el-Bidaye, s, 25 vd.

⁴⁵ Sırrı Giridi, a.g.e, s, 140; Krş: Maturidi, Tevhit, s, 77 vd.; es-Sabuni, el-Bidaye, s, 38-42 ; Bakillani, et-Temhid, s, 301-316; Cüveyni, İrşad, s, 164-167;er-Razi, Fahrettin, el-Erbain, s, 277 vd; Abdülcabbar, Şerhu Usuli'l Hamse, s, 232 vd.

⁴⁶ Sırrı Giridi, a.g.e, s, 146 ; Yukarda adı geçen kelim kitaplarına bakınız.

⁴⁷ Sırrı Giridi, a.g.e, s, 156; Maturidi, Tevhit, s, 78.

⁴⁸ Maturidi, Tevhit, s, 80; es-Sabuni, el-Bidaye, s, 40; Hadis için bkz: Buhari, es-Sahih, 8 / 179, et-Tevhid /24.

Buradan da anlaşıldığına göre Sırrı Giridi hadisleri delil olarak kullanmakta bir sakınca görmemektedir.

Yazar rüyeti inkar edenlerin şüphelerini akli ve nakli olarak ikiye ayırır ve bu şüpheleri gidermeye çalışır. Akli şüpheleri de üçe ayırır.

Nakli şüpheler konusunda da inkar edenlerin Kur'an'dan getirdikleri delilleri yanlış tevill ettiklerini söyleyerek konuya açıklık getirmeye çalışır

Yazar Mutezilenin semî olan şüphelerine ayetleri belirterek yer verir ve daha sonra ayetlerde geçen rüyet, idrak vb. gibi kelimelerin hangi anlamlara geldiğini açıklayarak görüşlerini aktarır. Burada zikri geçen ayetin meali şudur: “Gözler O’nu idrak edemez, o gözleri idrak eder.”⁴⁹

Mutezile ayetteki idrak kelimesinin rüyet manasına geldiğini ikisi arasında lafızdan başka bir fark olmadığını söyleyerek gözlerin Allah’ı göremeyeceğine kâni olmuşlardır.⁵⁰

Müellifimiz ise idrake ihata etmek, erişmek yetişmek anlamlarını vererek Allah’ı gözlerin ihata edemeyeceğini fakat görebileceğini söyler.⁵¹ Çünkü ihata etmekle görmek ayrı şeylerdir.

İnsan fiilleri - Ef’ali İbad - bahsine Ehli Sünnet’in konuyla ilgili mutaalasıyla başlar ve bizde deriz ki diyerek şöyle der: “Gerek küfür ve iman, gerek taat ve isyan, bütün insan fiillerinin yaratıcısı Allah Teala’dır.”⁵²

Bu görüşlerini akli ve nakli delillerle desteklemeye çalışır.

Akli delil olarak şunları ileri sürer. İnsan fiilinin yaratıcısı ise, fiilinden önce tafsilatını da bilmesi gerekir ki insan bundan acizdir. Öyleyse insanların fiillerinin yaratıcısı Allah’tır.

Nakli delil olarak da aşağıdaki ayetleri zikretmektedir.

“Allah sizi ve yaptıklarınızı yarattı.”⁵³

“Allah her şeyin yaratıcısıdır”⁵⁴

⁴⁹ Enam, 6 / 103.

⁵⁰ Abdülcabbar, Şerhu Usuli’l Hamse, s, 233 vd.

⁵¹ Krş: Taftazani, Şerhu’l Mekasid, c, 4, s, 201.

⁵² Sırrı Giridi, a.g.e, s,199.Krş, Taftazani, Şerhu’l Mekasid, c, 4, s, 227 vd.

⁵³ Saffat, 37 / 96.

Buradaki “şey” delaleti akıl ile mümkün tahsis olunuyor. İnsan fiilleri de mümkünattan olduğu için insan fiillerinin yaratıcısının da Allah olduğunda şüphe kalmaz.

“Yaratan yaratamayan gibi midir?”⁵⁵

Bu ayetin yaratıcılıkta medih (övme) anlamına geldiğini söyleyerek delil yetirmiştir.⁵⁶

Müellif Mutezilenin insan fiilleri hakkındaki görüşlerini “ Kul fiilinin yaratıcısıdır, insan fiilleri Allah’ın mahluku değildir.” diyerek açıklar ve onların delillerini sıraladıktan sonra tek tek cevap verir.⁵⁷

İhtiyari fiiller hakkındaki düşüncesini şöyle ifade eder: “ Bütün insan fiilleri Allah tarafından yaratılmış olmakla birlikte mecburi ve iztirari de değildir. İhtiyari fiillerimiz de vardır ki bunlarla sevap ve günah kazanırız.⁵⁸

Yazara göre kulun fiili icat yönüyle “Makdurullah” kesb yönüyle de “makduru abd”dır. Öyleyse insan fiilleri insanın kesbi ve Allah’ın yaratması ve icadı sonucu meydana gelmektedir.

Sırrı Giridi, “ kul fiilinin yaratıcısıdır, diğer cisim ve arazın yaratıcısı da Allah’tır” demenin açık bir şirk olduğunu söylemektedir.⁵⁹

Konuyla ilgili olarak Cebriyye’nin,⁶⁰ Eş’ariyye’nin,⁶¹ Mutezile’nin, Felasife’nin, Cüveyni’nin, Ebu İshak İsfarani’nin ve Ebu Bekir Bakillani’nin görüşleri de zikredilmiştir.

İstitaat yazara göre maal fiildir yani fiille beraberdir, o ne fiilden öncedir, ne de fiilden sonradır. İstitaatı, insanda meydana gelen insanın gerçek kudretidir, diye tarif eder.⁶²

⁵⁴ Zümer, 39 / 62.

⁵⁵ Nahl, 16 / 17.

⁵⁶ Sırrı Giridi, a.g.e, s, 200-201.

⁵⁷ Sırrı Giridi, a.g.e, s, 202-203; Krş: Abdülcabbar, Şerhu Usuli’l Hamse, s, 323 vd.

⁵⁸ Sırrı Giridi, a.g.e, s, 209; Krş: Taftazani, Şerhu’l Mekasid, c, 4, s, 263-264.

⁵⁹ Sırrı Giridi, a.g.e, s, 217.

⁶⁰ Sırrı Giridi, Âraü Milel, s, 187-8

⁶¹ Sırrı Giridi, Âraü Milel, s, 206-208.

⁶² Sırrı Giridi, Nakdü’l Kelam, s, 217; Krş: es-Sabuni, el-Bidaye, s, 63.

Kitabın yazarı, istitaat fiilden öncedir diyen Mutezilenin teklifi de fiilden önceye aldıklarını ifade ettikten sonra istitaatın ve teklifin nasıl anlaşılması gerektiğini Kur'an'dan örnek ayetler vererek açıklar.⁶³

Eceli ölüm için takdir edilen ve belirlenen vakit olarak tarif ettikten sonra öldürülenin eceliyle öldüğünü söyler. Ölüm, ölenle kaim ve Allah'ın mahlukudur. Ona göre ecel birdir.⁶⁴

Rızık helal veya haram olsun Allah'ın yaşayanların yemesi ve gıdalanması için sevk ettiği şeylerdir yazara göre. Müellif bu tarifiyle de Mutezile'nin haram rızık olmaz şeklinde ki itikatlarına itirazî anlamda cevap vermektedir.⁶⁵

Sırrı Paşa'ya göre Allah dilediği kimselerde dalalet, dilediği kimselerde de hidayet yaratır. Allah'a atfedilen dalalet ve hidayet cebr anlamında değil, icat ve yaratma anlamındadır.⁶⁶

Yazara göre insan için aslahı (en iyiyi) yaratmak Allah üzerine vacip değildir. Mutezile ise bu görüşün aksini benimsemiş; içlerinden Bısr b. el-Mu'temir ile onun fikrinde olanlar "Kul için hayırlı olana riayet etmek Allah'a vaciptir" demiştir.⁶⁷

Mead (yeniden diriliş) bölümünde müellif, kabir ahvalini gözler önüne serer ve kabirde kafirlerle günahkar müminler için azabın, Allah'ın bildiği ve dilediği surette itaat ehli için nimetlenmenin, münker ve nekirin sualinin semi' delillerle sabit olduğunu söyler.

Mutezile'nin bir kısmı ile Ravafıza'nın kabir azabını inkar ettiklerini bildirir.⁶⁸

⁶³ Sırrı Giridi, a.g.e, s, 221; Krş: es-Sabuni, el-Bidaye, s, 63.

⁶⁴ Sırrı Giridi, a.g.e, s, 229; Krş: Bakillani, Temhid, s, 374; Cüveyni, İrşad, s, 304; es-Sabuni, El-Bidaye, s, 76;

⁶⁵ Sırrı Giridi, a.g.e, s, 232; Bakillani, Temhid, s, 370-1.

⁶⁶ Sırrı Giridi, a.g.e, s, 235; Bakillani, Temhid, s, 377-8; es-Sabuni, el-Bidaye, s,79.

⁶⁷ Es-Sabuni, el-Bidaye, s, 74.

⁶⁸ Sırrı Giridi, a.g.e, s, 239-240; Krş: Eş'ari, Ebu'l Hasan, İbane an Usuli'd-Diyane, thk, Beşir Muhammed Uyun, Mektebetü Dari'l-Beyân, Suriye, 1993, s, 166.; İcî, el-Mevakif, s, 382. Mutezilenin ileri gelenlerinden Kadı Abdülcabbar ise kabir azabını kabul eder. (Abdülcabbar, Şerhu Usuli'l Hamse, s, 730 vd.

Ahirette neler olacağını konu edildiği bölümde aşağıdakilerin hak olduğunu söyler. Ba's (yeniden dirilme) haktır, vezin (tartı) , kitab, hesap, sual, havz, şırat (şırat köprüsü), cennet ve cehennem haktır.⁶⁹

Dirilmenin ve cesetlerin haşırının gerçekliğine Kur'anî ayetlerin delalet ettiğini söyleyerek bu ayetleri sıralar.

Yazar, filozofların yok olanı aynıyla iade etmek imkansızdır, diyerek dirilmeyi inkar ettiklerini bildirir.⁷⁰

Yazar, Cehmiyye'nin itikadının zıttına cennet, cehennem ve içindekilerin fena bulmayacağını ve baki olduğunu ifade eder.⁷¹

Yazara göre büyük günah mümini imandan çıkarmaz, küfre de sokmaz. Mutezile ise büyük günah sahibi mümin de değildir, kafir de değildir. İkiisi arası bir yerdedir (menzile beyne'l menzileteyn) demişlerdir.⁷²

Hariciler ise büyük günah işleyen mümin kafir olmuştur, çünkü küfür ile iman arasında ortada bir yer yoktur demişlerdir.⁷³

Kitabın sahibine göre Allah şirkin dışındaki bütün günahları dilerse affeder. Çünkü şirk en büyük cinayet olduğu için onu tövbesiz affetmez. Küçük günahlara ceza vermek caizdir.⁷⁴

⁶⁹ Sırrı Giridi, Nakdü'l Kelam, 241; Ahsenü'l Kasas, İstanbul,1309, s, 449-450.Krş: Ebu Hanife,el-Fıkh el-Ekber, s, 75-76.(Mustafa Öz'ün İmamı Azamın Beş Eseri içinde, İstanbul, 1992.)

⁷⁰ Sırrı Giridi, Nakdü'l Kelam, s, 241-2; Karş: es-Sabuni, el-Bidaye, s, 92; er-Razi, Fahreddin; İ'tikâdât Fırakü'l-Müslimîn ve'l-Müşrikîn, Mektebetü Külliyyâti'l-Ezheriyye, Kahire, 1978, s, 145; Taftazani, Şerhu'l Akaid, c, 5, s, 82.

⁷¹ Sırrı Giridi, a.g.e, s, 244; Krş. Cüveyni, İrşad, s, 319; es-Sabuni, el-Bidaye, s, 92-93; İci, el-Mevakif, s, 375; Taftazani, Şerhu'l Mekasid, c, 5, s, 107 vd.

⁷² Sırrı Giridi, Âraü Milel, s, 86.Krş: Emin, Ahmed, Fecrü'l-İslam, Heyetü'l Mısıriyyetü'l Amme li'l- Kitab, Mektebetil Usra, Kahire, 1996, s, 470.

⁷³ Sırrı Giridi, Âraü Milel, s, 164; Nakdü'l Kelam, s, 247 Hariciler tahkim olayında Hz. Ali, Osman ve bir çok sahabeyi tekfir etmişlerdir. (Âraü Milel, s,164.) Krş, Şehristani, Muhammed b. Abdulkarim, el-Milel ve'n- Nihal, Thk: Ahmed Fehmi Muhammed, Beyrut, Tarihsiz, c, 1, s, 107; es-Sabuni, el-Bidaye, s, 80.

⁷⁴ Sırrı Giridi, Nakdü'l Kelam, s, 249; es-Sabuni, el-Bidaye, s, 83-84.

Haramı helal saymak küfürdür. Müellif, Mutezilenin tövbesiz günahların affedilmeyeceğine dair görüşlerinin Kur'an ayetlerine aykırı olduğunu söyleyerek reddeder.⁷⁵

Şefa'at konusunda yazar peygamberlerin ve iyi kimselerin büyük günah işleyenler hakkında şefa'atlarının Kur'an ve hadisle sabit olduğunu, bunları da zikrederek söyler.⁷⁶

Mutezilenin tövbesiz affin Allah tarafından kabul olunmayacağından yola çıkarak ve bazı Kur'anî delilleri ileri sürerek şefa'atin cevazına kail olmadıklarını söyledikten sonra getirdikleri delillerin kafirlerle tahsis edilmesi gerektiğini ifade ederek, kendi görüşünü destekler.⁷⁷

Büyük günah işleyen müminler ebedi olarak cehennemde kalmaz. "Zerre miktarı hayır işleyen mükafatını görür"⁷⁸ ayeti gereğince imanın kendisi de bir hayırlı ameldir. Bu sebeple müminlerin imanlarının mükafatını cehenneme girmeden evvel görebilmek ittifakla batıldır. Bu sebeple büyük günah sahibi olsa dahi müminlerin cehennemde ebedi olarak kalmayacağı, cehennemden çıkarak, cennete gireceği anlaşılır.⁷⁹

Müellife göre iman, peygamberin Cenabı Haktan getirdiği ilmi zaruri ile bilinen her şeyi toptan kalp ile tasdik, dil ile ikrar etmektir, imanın şer'i anlamı budur. Lügat manası ise, mutlak tasdiktir ki, Türkçesi inanmaktır. Diğer bir ifade ile haber verenin hem hükmünü, hem de kendisini kesin kabul ile gerçeklemek demektir.⁸⁰

⁷⁵ Sırrı Giridi, Nakdül Kalam, s, 254; Krş: Abdülcabbar, Şerhu Usulî'l Hamse, s, 789-790.

⁷⁶ Sırrı Giridi, a.g.e, s,254; Krş:Maturidi, Kitabü't-Tevhit, s, 365;Bakillani, Temhid, s, 415- 416. Cüveyni, İrşad, s, 330; es-Sabuni, el-Bidaye, s, 83; er-Razi, el-Erbain, c, 2, s, 245;İci, el-Mevakif, s, 380; Taftazani, Şerhu'l Makasid, c, 5, s, 157 vd.

⁷⁷ Sırrı Giridi, s, 255-256; Krş: es-Sabuni, el-Bidaye, s, 83; İci, el-Mevaqqif, s, 380.

⁷⁸ Zilzal, 99 / 7.

⁷⁹ Sırrı Giridi, a.g.e, s, 257; Krş: es-Sabuni, el-Bidaye, s, 81.

⁸⁰ Sırrı Giridi, a.g.e, s, 261; Krş: Maturidi, Kitabü't Tevhit, s, 373 vd.; es-Sabuni, el-Bidaye, s, 87-88;

Müellif tasdik üzerinde dururken İbn Sina'nın Şifa ve Danişname-i Alai adlı kitaplarında tasdike nasıl yaklaştığını ifade eder.⁸¹

Kerrâmiye'nin imanı sadece dil ile ikrar olarak kabul etmesi, Sırrı Giridi'ye göre doğru değildir. Çünkü ona göre kalple tasdik şarttır.⁸²

Yazara göre ameller imana dahil değildir. İman artmaz ve eksilmez. Çünkü iman tasdiki kalptir. Onda değişiklik düşünülemez.⁸³ İmam Şafi ise bu görüşe muhalefet ederek imanın artıp eksileceğini söylemiştir. Çünkü ona göre ameller imanın bir parçasıdır, ameller azalıp, çoğaldıkça iman da azalıp çoğalır.⁸⁴

İman ve islam birdir. İman, Allah'ı emir ve nehiylerden haber verdiği şeylerle tasdik edip ona inanmaktır.

İslam ise Cenabı Allah'ın Ulûhiyetine boyun eğme ve teslim olmaktır. Öyleyse iman ve islam farklı olamaz.⁸⁵

İman lafzının iki manası vardır. Birincisi lügat manasıdır ki tasdikten ibarettir. Tasdik, lügatta bir kimsenin sözünü gerçeğe nispet etmek ve gerçeklemek manasıdır. İkincisi şer'i manasıdır ki, Allah'ı ve peygamberi emir ve nehiyden haber verdikleri şeylerde tasdik etmektir.

İslamın da sözlük ve şer'i olmak üzere iki anlamı vardır. Sözlük anlamı, içsel boyun eğmek ve teslim olmaksızın, dışsal (zahiri) boyun eğmek ve teslim olmaktır.

Şer'i anlamı ise, içsel (batın) ve dışsal (zahir) boyun eğmek ve teslim olmaktır. Bu tariflere göre iman ile islam ayrı olamaz.

⁸¹ Sırrı Giridi, a.g.e, s, 263; tasdikle ilgili olarak bakınız: Eş'ari, Ebü'l Hasan, Kitabü'l - Luma' fi'r- Reddi ala Ehli'z-Zeyği ve'l -Beda', thk, Hammude Garaba, Mektebetü El-Ezheriyye Li't-Türas, Kahire, 1993, s,122.

⁸² Sırrı Giridi, a.g.e, s, 269; Kerramiyenin iman anlayışı için bakınız: Maturidi, Kitabü't Tevhit, s, 373; Eş'ari, Ebü'l Hasan b. İsmail, Makâlâtü'l İslâmiyyîn ve İhtilâfü'l Musallîn, thk: Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Beyrut, 1990, c, 1, s, 223; Şehristani, el-Milâl ve'n Nihal, c,1, s, 104.

⁸³ Sırrı Giridi, a.g.e, s, 271; Krş: es-Sabuni, el-Bidaye, s, 90.

⁸⁴ Bkz: es-Sabuni, el-Bidaye, s, 90.

⁸⁵ Sırrı Giridi, a.g.e, s, 279; Krş: Maturidi, Kitabü't Tevhit, s, 394; es-Sabuni, el-Bidaye, s, 91.

Yazara göre imanda istisna doğru değildir. İnşallah sözü şüpheyi anımsattığı için inananın böyle bir şeyi söylemesi uygun değildir.

Bu görüşünü şu ifadelerden anlıyoruz: “Biz ki mezhebi maturidiye tabiyiz. “Ben gerçekten (hakken) müminim” demeyi sahih, “Ben inşallah (Allah dilerse) müminim” demeyi uygunsuz görürüz.⁸⁶

Sırrı Giridi'nin bu ifadesi kendisinin Maturidi mezhebine mensup olduğunun bizzat delilidir.

Müellife göre peygamberlerin gönderilmesinde bir hikmet vardır. Risalet; Allah ile kendi kulları arasında bir insanın elçiliğidir ki, insanların dünya ve ahiret işleriyle ilgili şüphe ve illetleri, o vasıta ile yok edilir.⁸⁷

Peygamberler mucize ile teyit edilir. Mucize, ilahi vahyi almakla şereflenen peygamberlerin peygamberlik davalarında doğru sözlü olduklarına şahadet için, meydan okuma esnasında, insanların gücünün dışında Allah'ın adetine muhalif olarak, ellerinde meydana gelen garip bir iş, acayip bir fiildir ki, insanlar onun benzerini meydana getirmekten aciz oldukları için mucize denilmiştir.⁸⁸

Peygamberler mucize ile desteklenmeselerdi, sözlerini kabul etmek vacip olmazdı. Yine peygamberlik iddiasında bulunanların hangisinin doğru, hangisinin yalancı olduğu da bilinemezdi.⁸⁹

Müellife göre peygamber efendimiz (Hz. Muhammed) üzerinde toplanan yüksek özellik ve sıfatlar da onun peygamber olduğuna delildir.⁹⁰ Peygamberimizin doğruluğunun en büyük delili de Kur'an-ı Kerimdir.⁹¹

⁸⁶ Sırrı Giridi, a.g.e, s, 283; Krş: Maturidi, Kitabü't Tevhit, s, 388; es-Sabuni, el-Bidaye, s, 90-91.

⁸⁷ Sırrı Giridi, a.g.e, s, 285; Krş: es-Sabuni, el-Bidaye, s, 45,

⁸⁸ Sırrı Giridi, a.g.e, s, 289; Krş: es-Sabuni, el-Bidaye, s, 46; Cüveyni, İrşad, s, 291.

⁸⁹ Sırrı Giridi, a.g.e, s, 289; Krş: es-Sabuni, el-Bidaye, s, 46.er-Razi, el-Erbain, s, 76.

⁹⁰ Sırrı Giridi, a.g.e, s, 290; Krş: Maturidi, Kitabü't Tevhit, s, 202-203 ;es-Sabuni, el-Bidaye, s, 48-49.

⁹¹ Eş-Şehristani, Abdülkerim, Nihaytü'l İkdâm, Mektebetü'l Mütenebbi, Kahire, Tarihsiz, s, 447.

Müellife göre peygamberlerin en üstünü Hz. Muhammed'tir.⁹²

Melekler daima Allah'ın emriyle hareket eden kullarındandır. Erkeklik ve dişilikle vasıflanamazlar. Müellifin bunu zikretmesindeki kastı, puta tapanların "melekler Allah'ın kızlarıdır." sözlerini yalanlamak için olabilir.⁹³

Sırrı Paşa'ya göre şeytan cinlerden idi. Harut ve Marut iki melektir. Bunlar insanlara sihir öğretmişlerdir.⁹⁴

Yazar alimlerin çoğunun dış dünyada sihrin olduğuna kani olduğunu, Mutezilenin ise sihri inkar ettiğini ifade etmiştir.⁹⁵

Yazara göre kutsal kitapların en efdali Kur'an, daha sonra sırasıyla, Tevrat, İncil ve Zebur'dur. Üstünlük anlayışını da en çok faydalı olmaya ve Allah'ın isminin bolca zikredilmesine dayandırmaktadır. Bunlara diğer kitapların bazı hükümlerinin Kur'an'ın gelmesiyle mensuh olduğunu, Kur'an'ın ise kıyamete kadar baki olduğunu ilave eder.⁹⁶

Peygamberimiz Hz. Muhammed'in şahsıyla yani beden ve ruhuyla uyanıklık haliyle göklere, oradan da Alay-ı İlliyyine miracı haktır. İsrâ'yı inkar eden kafir olur. Peygamberimiz miraçta Allah'ı kalp gözüyle görmüştür.⁹⁷

Müellif evliyanın özelliklerini saymadan önce evliyanın kerametinin hak olduğunu söyler.⁹⁸

Peygamberden (Hz. Muhammed) sonra insanların en üstünü Ebu Bekir, Ömerü'l Faruk, Osman Zinnureyn, Aliyyü'l Murtaza'dır. Bu fazilet sırası Hilafet sırasıyla aynıdır.⁹⁹

⁹² Sırrı Giridi, a.g.e, s, 300; Krş:el-Bağdadi, Abdülkahir, Kitab Usulu'd-Din, Thk, İhya Tûrasi'l-Arabi Kurulu, Beyrut, 1981, s, 297; Nesefi, Ebi Hafs Ömer b. Muhammed, Metnü'l-Akaid, s, 3, (Kelam ilmi ve İslam Akaidi içinde orijinal metin. Haz: Süleyman Uludağ, İstanbul, 1991.)

⁹³ Sırrı Giridi, a.g.e, s, 301.Krş: Taftazani, Şerhu'l Mekasid, c, 5, s, 62.

⁹⁴ Krş: Taftazani, Şerhu'l Mekasid, c, 5, s, 62.

⁹⁵ Sırrı Giridi, a.g.e, s, 303; Krş: Taftazani, Şerhu'l Mekasid, c, 5, s, 80.

⁹⁶ Sırrı Giridi, a.g.e, s, 304; Krş: Taftazani, Şerhu'l Akaid, s, 65 (Kelam ilmi ve İslam Akaidi içinde orijinal metin, Haz: Süleyman Uludağ, İstanbul, 1991.)

⁹⁷ Sırrı Giridi, a.g.e, s, 310, Krş, Ebu Hanife, el-Fıkhu'l-Ekber, s, 77.

⁹⁸ Sırrı Giridi, a.g.e, s, 311; Krş; Ebu Hanife, el- Fıkhu'l-Ekber, s, 74; İci, Mevakif, s, 380; es-Sabuni, el-Bidaye, s, 54.

Hilafet din merasimlerini ikame etme hususunda Rasûlullah'a vekillik demektir. Bu sebepten dolayı, halifeye uymak, tabi olmak bütün ümmet üzerine vaciptir.¹⁰⁰

Her muhsin (iyi) ve facirin arkasında namaz kılmak caizdir. Bu konuda yazar hadisi delil olarak getirir.¹⁰¹

Sahabe-i Kiramı (Sevgili Peygamberimizin arkadaşlarını) güzel sözlerden başkasıyla anmak caiz değildir.¹⁰²

Aşere-i Mübeşşerenin cennet ehli olduklarına şahadet ettiğini söyleyen müellif, çünkü onları Allah Rasulu cennetle müjdelemiştir, der.¹⁰³

Savaşta ve barışta mest üzerine meshetmek caizdir. Caiz olmadığını söyleyen kimse bidatçıdır.¹⁰⁴

Hurmadan yapılan nebiz şerbetini içmek yazarımıza göre haram değildir. Nebiz, hurma yada kuru üzümü suya koyup bir şey içinde ekşitilerek meydana gelen bir çeşit şerbete denir. Rafiziler ise nebiz içmenin haram olduğuna kâni olmuşlardır.

Müellife göre nebizin mubahlığı sarhoşluk verecek kadar keskinleşmemesi şartıyladır. Yoksa sarhoşluk verecek dereceye gelirse azı da çoğu da haramdır.¹⁰⁵

Evliyanın hiçbir peygamberin derecesine ulaşamaz. Velinin peygamberden üstün olmasının cevazına inanan Kerramiye bu görüşle küfür ve dalalet içerisindedir.¹⁰⁶

⁹⁹ Sırrı Giridi, a.g.e, s, 314; Krş; Ebu Hanife, el-Vasiyye, s, 89.(İmamı Azamın Beş Eseri İçinde); Taftazani, Şerhu'l Mekasid, c, 5, s, 290.

¹⁰⁰ Sırrı Giridi, a.g.e, s, 316;Daha fazla bilgi için bkz: es-Sabuni, el-Bidaye, s, 58 vd.

¹⁰¹ Sırrı Giridi, a.g.e, s, 321; Krş; Nesefi, Ömer, Akaid, s, 4; Taftazani, Şerhu'l Akaid, s, 73.

¹⁰² Sırrı-Giridi, a.g.e, s, 323; Bkz: es-Sabuni, el-Bidaye, s, 61;İci, el-Mevakif, s, 413.

¹⁰³ Bkz, Nesefi, Ömer, Akaid, s, 4.

¹⁰⁴ Sırrı Giridi, a.g.e, s, 329. Ebu Hanife bunu inkar edenin küfründen korkulacağını bildirmektedir ki müellifimiz daha ılımlı bir görüş ifade etmiştir. Bkz: Ebu Hanife, el-Vasiyye, s, 90.

¹⁰⁵ Sırrı Giridi, Nakdü'l Kelam, s, 330; Krş; Nesefi, Ömer, Akaid, s, 4; Taftazani, Şerhu'l Akaid, s, 75.

İnsan akli melekelerine sahip oldukça, emir ve nehyin kendisinden düşeceği bir dereceye ulaşamaz. Çünkü iman hususunda en mükemmel peygamberler olduğu halde onlardan emir ve nehiy düşmemiştir.¹⁰⁷

Nasslar zahirleri yani lafız anlamları üzerine hamlolunurlar. Batıniyyenin iddia ettiği manayı vermek ilhadır. Çünkü bunların amacı şeriatı nefyettir. Bunlarda Peygamberin Allah'tan getirdiği bilinen şeyleri yalanlama vardır.¹⁰⁸

Müellifimize göre küfrü gerektiren şeyler şunlardır.

Kitap ve Sünnetten olan kati nassların delalet ettiği şeri hükümleri inkar etmek, çünkü bu inkarda Allah'ı ve Rasulu'nu yalanlama söz konusudur.

Nassları alaya almak ve hakir görmek küfürdür.

Allah'ın rahmetinden ümit kesmek de, Allah'ın azap ve cezasından kurtulacağından emin olmak ta küfürdür.¹⁰⁹

Kahini gaybten haber verdiği şeylerde tasdik etmek küfürdür. Müneccimler eğer geleceğe ait haberlere vakıf olduklarını iddia ederlerse, onlar da kahin hükmüne girerler, yani kafir olurlar.

Gaybı bilmek büyük bir iştir ki ancak bu özel ilme yüce Allah sahiptir. İnsanlar için gayba vakıf olmak söz konusu değildir.¹¹⁰

Madum (yok) hiçbir şey değildir. Şeyiyyet vücut ve sübuta, adem (yokluk) ise nefiy ve olmayış hali ile eş anlamlıdır.¹¹¹

¹⁰⁶ Sırrı Giridi, a.g.e, s, 331; Taftazani, Şerhu'l Mekasid, c, 5, s, 77; Taftazani, Şerhu'l Akaid, s, 75.

¹⁰⁷ Sırrı Giridi, a.g.e, s, 332; Farklı bir varyant için bkz: Taftazani, Şerhu'l Mekasid, c,5, s,77-78; Neseфи, Ömer, Akaid, s, 4; Taftazani, Şerhu'l Akaid, s, 75.

¹⁰⁸ Sırrı Giridi, a.g.e.s, 335; Krş: Şehristani, el-Milel ve'n Nihal, c, 1, s, 201-2; İcî, Mevakif, s, 421; Neseфи, Ömer, Akaid, s, 4; Taftazani, Şerhu'l Akaid, s, 75.

¹⁰⁹ Sırrı Giridi, a.g.e, s, 336-7; Krş: Neseфи, Ömer, Akaid, s, 4; Taftazani, Şerhu'l Mekasid, c, 5, s, 224-225.

¹¹⁰ Sırrı Giridi, a.g.e, s, 338-9; Krş: Taftazani, Şerhu'l Akaid, s, 77.

¹¹¹ Sırrı Giridi, a.g.e, s, 340; Krş: Neseфи, Ömer, Akaid, s, 4; Taftazani, Şerhu'l Akaid, s, 78.

Yaşayan kimselerin ölümler için duaları, sadakaları, ölümlere menfaat ve fayda sağlar. Mutezile ise herkesin kendi kazancına bağlı olduğunu söyleyerek başkasının ameli ile mükafatlanamayacağını söyler.¹¹²

Allah dualara icabet ederek kabul eder ve ihtiyaçları giderir. Çünkü Allah Teala " Bana dua edin, duanızı kabul edeyim." buyurmuştur.¹¹³

Yazar kıyamet alametleri olarak klasik alametleri kabul eder ve şöyle sıralar: Deccal, dabbetü'l-arz, ye'cüc ve me'cüc'ün çıkışı, İsa'nın gökten inişi, güneşin batı tarafından doğuşu gibi olaylar. Ona göre bunları kıyamet alametleri olarak Hz. Muhammed haber vermiştir ve haktır. Çünkü bunların hepsi mümkün olan şeylerdendir.¹¹⁴

Müçtehit bazan içtihadında hata, bazan da isabet eder, diyen Sırrı Giridi bazı Eş'arilerin ve Mutezililerin "Kesin delili olmayan teferuatla ilgili şer'î meselelerde müçtehit isabet eder." diyerek müçtehidin hata yapmayacağına kani olduklarını ifade eder.¹¹⁵

İnsanların üstünlüğü konusunda müellif, insanların elçileri meleklerin elçilerinden, meleklerin elçileri de bütün insanlardan, bütün insanlar da bütün meleklerden üstündür demiştir. Bu görüşünü de Allah'ın, bütün meleklerle tazim ve ikram için " Ademe secde edin!" emrine dayandırmaktadır.¹¹⁶ Son bölümlerde ele alınan bazı konular - mest üzerine meshetme, nebizin helalliği - ilk önceleri kelimanın konularından olduğu halde, kelamî konular Teosantrik bir anlayışla ele alınınca bu konular fikhin alanına itilmiştir.

Sonuç itibariyle "Yeni İlm-i Kelam" dönemine ait bu eser, klasik dönem eserlerinin metoduna ve içeriğine bağlı kalınarak yazılmasına

¹¹² Sırrı Giridi, a.g.e, s, 341; Neseî, Ömer, Akaid, s, 4.; Taftazani, Şerhu'l Akaid, s, 78.

¹¹³ Mümin, 40 / 60.;Bkz: Neseî, Ömer, Akaid, s, 4 ; Taftazani, Şerhu'l Akaid, s, 78.

¹¹⁴ Sırrı Giridi, a.g.e, s, 344; Krş, Neseî, Ömer, Akaid, s, 4;Taftazani, Şerhu'l Akaid, s, 79. Bilmen, Ömer Nasuhi, Muvazzah İlmi Kelam, İstanbul, tarihsiz, s, 325-6.

¹¹⁵ Sırrı Giridi, a.g.e, s, 345; Krş: Neseî, Ömer, Akaid, s, 4; Taftazani, Şerhu'l Akaid, s, 79.

¹¹⁶ Sırrı Giridi, a.g.e, s, 351; Bakara, 2 / 34;Krş. Neseî, Ömer, Akaid, s, 4; Taftazani, Şerhu'l Akaid, s, 80.

rağmen bu gibi konuları da içine almasıyla bizleri nostaljiye götürmektedir.

Bibliyografya

- Abdülcabbar, Kadı, Şerhu Usuli'l Hamse, Thk: Abdülkerim Osman, Kahire, 1988.
- el-Bağdâdi, Ebu Mansur Abdulkahir b. Tahir b. Muhammed, el- Fark Beynel Fırak, (Muhammed Kevseri neşri), Kahire, 1948.
- el-Bağdadi, Abdülkahir, Kitab Usulu'd-Din, Thk, İhya Tûrasi'l-Arabi Kurulu, Beyrut, 1981.
- Bakillani, Kadı Ebi Bekir Muhammed b. Tayyib, Temhîdü'l Evâil Telhisü'd-Delâil, Thk, İmaduddin Ahmed Haydar, Beyrut, 1407-1987.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, Muvazzah İlmi Kelam, İstanbul, tarihsiz.
- Bolay, S. Hayri, Felsefi Doktrinler Sözlüğü, Ankara, 1987.
- Buhari, es-Sahih.
- Bursalı Mehmet Tâhir Efendi, Osmanlı Müellifleri, Haz: A. Fikri Yavuz, İsmail Özen, Yaylacılık matbaası, İstanbul, 1972.
- Cüveyni, Ebi'l- Meâli Abdulmelik, Kitabü'l İrşad İla Kavâtii'l-Edilleti fi Usuli'l- İ'tikad, Thk, Esad Temim, Beyrut, 1992
- Ebu Hanife, el-Fıkh el-Ekber, el- Vasiyye.(Mustafa Öz'ün İmamı Azamın Beş Eseri içinde, İstanbul, 1992.)
- Emin, Ahmed, Fecrü'l-İslam, Heyetü'l Mısıriyyetü'l Amme li'l- Kitab, Mektebetil Usra, Kahire, 1996.
- Eş'ari, Ebü'l Hasan b. İsmail, Makâlâtü'l İslâmiyyîn ve İhtilâfü'l Musallîn, Thk: Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Beyrut, 1990.
  - Eş'ari, Ebü'l Hasan, İbane an Usuli'd-Diyane, Thk, Beşir Muhammed Uyun, Mektebetü Dari'l-Beyân, Suriye, 1993.
- Eş'ari, Kitabü'l-Luma' fi'r-Reddi Ehli'z-Zeyği ve'l-Beda', Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, Kahire, 1993.
- Gazali, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed, İhya' Ulumu'd-Din, İstanbul, 1985.

- Giridi, Sırrı, Nakdü'1 Kelam fı Akâidi'1 İslam, Mekteb-i Sanayi Matbaası, Dersaadet, İstanbul, 1310.
- Giridi, Sırrı, Tabakat ve Adabu Müfessirîn, Dersaadet, İstanbul, 1312.
- Giridi, Sırrı, Âraü Milel, İstanbul, 1303.
- Giridi, Sırrı, Ahsenü'1 Kasas, İstanbul, 1309.
- Gölcük, Şerafettin- Süleyman Toprak, Kelâm, Konya, 1991.
- el-İcî, Adudüddin Abdurrahman b. Ahmed, el- Mevâkıf fı İlmi'1 Kelam, Mektebetü'1- Mütenebbi, Kahire, Tarihsiz.
- Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meali, Süleyman, Ateş, Yeni Ufuklar neşriyat, İstanbul,
- Maturidi, Ebi Mansur, Kitabü't-Tevhit, Tahkik, Fethullah Huleyf, Daru'1-Camiâti'1-Mısriyye, İskenderiyye, Tarihsiz.
- Neseîi, Ebu'1 Muin Meymun b. Muhammed, Tabsiretü'1 Edille Fı Usulî'd-Din, Thk, Hüseyin Atay, Ankara, 1993.
- Neseîi, Ebi Hafı Ömer b. Muhammed, Metnü'1-Akaid. (Kelam ilmi ve İslam Akaidi içinde orijinal metin. Haz: Süleyman Uludağ, İstanbul, 1991.)
- er-Razi, Fahrettin, Muhammed b. Ömer b. Hüseyin, el-Erbain fı Usulî'd Din, Thk, Ahmed Hicazi es-Saka, Kahire, 1987.
- er-Razi, Fahreddin; İ'tikâdât Fırakü'1-Müslimîn ve'1-Müşrikîn, Mektebetü Külliyyâti'1-Ezheriyye, Kahire, 1978.
- es-Sabuni, Nureddin Ahmed b. Mahmud b. Ebi Bekir, el-Bidâye fı Usulî'd-Din, Thk, Bekir Topaloğlu, Ankara, 1995.
- eş-Şehristani, Muhammed b. Abdulkerim, el-Milel ve'n- Nihal, Thk: Ahmed Fehmi Muhammed, Beyrut, Tarihsiz.
- eş-Şehristani, Abdulkerim, Nihayetü'1 İkdâm, Mektebetü'1 Mütenebbi, Kahire, Tarihsiz.
- Taftazani, Saadettin Mesud b. Ömer, Şerhu'1-Mekasid, Thk, Abdurrahman Amira, Beyrut, 1989.
- Taftazani, Şerhu'1 Akaid, (Kelam ilmi ve İslam Akaidi içinde orijinal metin, Haz: Süleyman Uludağ, İstanbul, 1991.)

- Türk Ansiklopedisi, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1980.
- Uyan, Abdullatif, İslam Meşhurları Ansiklopedisi, Bereket yayınları, İstanbul, 1983.
- Yazıcıoğlu, M. Sait, Kelam Ders Notları, Ankara, 1987.